

# ЕПІСТОЛЯРІЙ Д.І. ЯВОРНИЦЬКОГО ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЙОГО ІНДИВІДУАЛЬНО- МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

*У статті розглянуті лексико-фразеологічні одиниці епістолярних текстів видатного українського історика, письменника, фольклориста Д.І. Яворницького, які певною мірою формують його мовну картину світу, визначені їх стилістичні функції та роль у відтворенні національно-мовної картини світу. Також визначені мовні особливості привітальних та прощальних формул, у яких виявляється індивідуальний стиль письменника.*

**Ключові слова:** мовна картина світу, стилістика, фразеологія.

*В статье рассмотрены лексико-фразеологические единицы эпистолярных текстов известного украинского историка, писателя, фольклориста Д.И. Яворницкого, которые в определенной степени формируют его языковую картину мира, определены их стилистические функции и роль в отражении национально-языковой картины мира. Также определены языковые особенности приветственных и прощальных формул, в которых проявляется индивидуальный стиль писателя.*

**Ключевые слова:** языковая картина мира, стилистика, фразеология.

*In the article those lexical and phraseological units of epistolary texts of a prominent Ukrainian historian, writer, and specialist in folk-lore D.I. Yavornitsky are considered that form his language picture of the world to a certain extent; the stylistic functions of these units and their role in the recreation of national-language picture of the world are defined. The linguistic features of welcoming and parting formulas in which the writer's individual style reveals itself are also defined.*

**Key words:** world view, stylistics, phraseology.

Актуальним завданням сучасної лінгвістики є вивчення мови в тісному зв'язку з мисленням і духовно-практичною діяльністю людини. Дослідження мовної картини світу окремої особистості є важливим для відтворення національної мовної картини світу, тому вивчення творчої спадщини видатного історика, письменника, етнографа Д.І. Яворницького представляє значний інтерес.

Неабияке значення для розуміння індивідуальності письменника, специфіки його мовної особистості, а отже, і його мовної картини світу, має епістолярна спадщина. Лінгвістичний аспект листування Д.І. Яворницького раніше не був об'єктом спеціального наукового дослідження, тому актуальним на сьогодні є вивчення індивідуального вияву його мовної поведінки в епістолярних текстах.

В індивідуальній картині світу поєднуються окремі та соціальні аспекти, оскільки «будучи результатом діяльності соціуму в цілому, картина світу вимагає для свого формування, засвоєння і утримання суб'єктивної активності її носія» [4, с. 49].

Тому тексту будь-якого жанру, епістолярному зокрема, властива своєрідна кодифікація національно-мовної картини світу, яку читач (а в епістолярному тексті – адресат) розуміє на емоційно-чуттєвому рівні. Мова відображає не тільки досвід, а й своєрідне бачення світу. Світ сприймається й переосмислюється передусім через мову, а мовна одиниця є творчим продуктом носія цієї мови [2, с. 26].

**Мета** нашої статті – визначити специфіку відображення мовної картини світу Д.І. Яворницького в його епістолярних текстах, виявити лексико-фразеологічні засоби, які формують індивідуально-мовну картину світу, проаналізувати їх функціональні особливості.

Одним із способів визначення особливостей індивідуальної мовної картини світу Д.І. Яворницького є дослідження форм і засобів вираження етикету. Етикетні значення звертань, привітань, прощань, постскриптів певною мірою впливають на адресата в плані задуманого, бажаного адресантом. Вони є одиницями комунікативного рівня й

обов'язкові для будь-якого листа, хоч і не обмежують виявлення індивідуальних авторських рис у написанні листа і так чи інакше характеризують міжособистісні стосунки.

Епістолярне обрамлення, як називає К. Ленець початкові формули-звертання і завершальні формули-прощання [3, с. 31], залежить від ситуації та настрою автора в момент написання листа, взаємин з адресатом, мети послання, визначає загальну тональність листа.

Найбагатше розкривається індивідуальність автора листа в емоційно-інтимному та інтелектуально-емоційному дружньому листуванні, яке відображає прагнення до розкриття своєї особистості, самоаналіз, відвертість, зосередженість на внутрішніх переживаннях. «Цінність текстів, у яких зафіксоване приватне спілкування, – відзначає Т.В. Радзівська, – величезна для культури взагалі, оскільки вони документують індивідуальне мовлення, а отже, роблять можливим його вивчення» [5, с. 88].

Листування, крім передачі інформації, було для Д.І. Яворницького водночас і важливим засобом реалізації його мовної особистості.

Формулюючи звертальні конструкції, Д.І. Яворницький, як правило, не акцентує увагу на соціальному статусі – ні своєму, ні адресата. У звертаннях відображуються суто особистісні взаємини, суб'єктивно-оцінне ставлення мовця. Це оцінно-характеризувальний засіб того, до кого звертаються. Звертання набувають комунікативної ваги завдяки відображенню в них стосунків між тими, хто спілкується.

Найбільша кількість листів Д.І. Яворницького адресована засновнику і першому директору Олександрівського (Запорізького) історичного музею, члену Харківського історико-філологічного, Катеринославського наукового товариств, видатному українському фольклористу, історичному педагогу Якову Павловичу Новицькому. Переважна більшість цих листів написана російською мовою, хоч майже в кожному з них є «вкраплення» українською – чи то звертання, чи фрагмент народної пісні, чи українська приказка. Звертання російською мовою побудовані поєднанням імені та по батькові із означеннями «*Незабвеннейший Яков Павлович!*» [1, с. 145, 153], «*Бесценнейший Яков Павлович!*» [1, с. 146, 147, 148].

У структурі російськомовних звертань знаходимо українські загальні назви («*припомнишь Вас, сіромаху!*» [1, с. 161], «*Ну, здравствуй, братику!*» [1, с. 167]) або сполучення української загальної назви із російськими означеннями, до того ж, сама назва вжита в кличному відмінку, якого немає в російській мові: «*Сердечный друже!*» [1, с. 160], «*Сердечный мой козаче!*» [1, с. 163], «*любый козаченьку!*» [1, с. 168], «*Дорогой друже!*» [1, с. 178].

Звертальні одиниці, сформульовані українською мовою, мають дещо іншу структуру. Опорними лексемами в них є загальні назви *друг, козак, голуб, голубчик, братик, душа*. У поєднанні з пояснювальними означеннями ці лексеми

передають доброзичливе, прихильне, щире ставлення до безперечно близької людини: «*Друже мій єдиний!*» [1, с. 148], «*Друже мій!*» [1, с. 150], «*Щира душа!*» [1, с. 156], «*Щирий і любий козаче!*» [1, с. 157], «*Щирий козаче!*» [1, с. 163], «*братику рідний, голубоньку сивий!*» [1, с. 169], «*Мій друже єдиний, мій голубе сивоусий, мій коханий козаченьку, Якове Павловичу!*» [1, с. 170]. Загалом звертання «*брате*», «*друже*», «*голубе*», «*козаче*» характерні для листів до адресатів, з якими у Д.І. Яворницького були дружні, щирі стосунки.

Дружні стосунки Д.І. Яворницького і К.О. Білиловського цілком закономірно передані в листах звертаннями з опорними лексемами *козаченько, голубчик, голуб, друг, брат, Кесар, Кесарик* у поєднанні з означеннями *мій, щирий, любий, єдиний, вірний, дорогий, рідний*: «*козаченьку мій!*» [1, с. 19], «*голубчику мій Кесарю!*» [1, с. 19], «*мій друже щирий!*» [1, с. 20], «*любий мій козаченьку!*» [1, с. 21], «*мій любий Кесарику!*» [1, с. 29], «*дорогий і єдиний мій друже Кесарю!*» [1, с. 44]. Найчастіше ж автор уживає звертання «*голубе мій!*», яке орієнтоване на уснопоетичну традицію. Звертання «*козаченьку!*» вкотре не тільки підкреслює захоплення Д.І. Яворницького козацтвом, а й вказує на ступінь довіри, поваги до адресата. Названі звертання засвідчують особливість їх дружніх взаємин. Листи до К.О. Білиловського позначені невимушеністю, простотою, товарицькістю.

У листах до Ф.Г. Лебединцева – виразна повагова дистанція, зумовлена також і віковою різницею, що передано вживанням іменника *батько* в переносному значенні – «*щирий батьку!*» [1, с. 96], «*Батюшка мой Феофан Гаврилович!*» [1, с. 101].

Листи до Д.Л. Мордовця позначені особливою емоційністю. На пошанне ставлення вказує лексема «*дідусь*» та епітети з позитивним емоційним забарвленням «*любий*», «*щирий*», «*коханий*», «*сивесенький*», «*возлюблений*», а також орієнтоване на уснопоетичну традицію звертання «*голубчику мій сивий, лебедику білий!*» [1, с. 131]. У листах до Д.Л. Мордовця використані образні засоби, які виявляють поважне ставлення до адресата: «*Беру свою запорожську шию обома руками і гну її перед сивим дідом!*» [1, с. 129], «*І де ж нам такого пастиря узяти, як оце Ви? Без Вас розбредемось, як ті вівиці без пастуха!*» [1, с. 132].

Назви родинних ознак на позначення адресата вживаються Д.І. Яворницьким всього кілька разів у листах до племінниці: «*Дорога небого!*» [1, с. 78, 79]. Назва родинної ознаки є точним характеристизатором і автоматично кваліфікує адресата на основі того, ким саме доводиться ця людина в родині.

У листах Д.І. Яворницького, особливо приватного характеру, великого значення набувають спеціальні й індивідуальні фонові знання. Дописувачі обговорюють теми, факти або події, відомі обом співрозмовникам. Спільним комунікативним досвідом мовців мотивується

використання умовних позначок, прізвиськ, натяків на певні обставини: «Дід написав книгу «Дві доли» і присвячує міні ту книгу і запрошує до себе...» [1, с. 21] («Дід» – так друзі й знайомі називали Д.Л. Мордовця); «Вот так прелесть «второе письмо»! «Стуж, смик! Утер носа та й готов!!!» Что это за прелесть! Да это восторг!» [1, с. 157] (у цьому листі до Я.П. Новицького висловлене захоплення його публікацією українського фольклору); «Так же, как и я, очень жалеет, что Вы не можете приехать к нам, под покров нашего незамайківського куреня» [1, с. 208] (незамайківський курінь – так Д.І. Яворницький називав свій будинок у м. Катеринославі).

Ділові листи Д.І. Яворницького поряд з обов'язковими елементами офіційно-ділового стилю мають ще й відтінок емоційності, суб'єктивного ставлення до адресата, навіть і пафосності: «Преславному проф. на славній Україні А.Ю. Кримському» – «З великою, правдивою і щирою повагою до Вас весь і назавжди Д. Яворницький» [1, с. 89], «Вельми шановний Михайло Сергійович!» (до М.С. Грушевського) – «Щиро поважаючий Вас Д. Яворницький» [1, с. 61-62].

Додаткові етикетні значення поваги до адресата виражаються не тільки звертальними конструкціями, а й формулами прощання. Одним із способів актуалізації цих значень є вживання дієслів *кланятися, цілувати, прикметників правдивий, щирий, іменників душа, серце*: «Я тепер уклоняюсь Вам головою і вухами, а потилиця й сама хилитця» [1, с. 219], «А тепереньки низенько Вам уклоняюсь і вітаю Вас найщирим вітанням» [1, с. 52], «Козаків й козачів поклон» [1, с. 158], «Серцем і душею Ваш» [1, с. 70], «Твій душею, серцем і мислями Д. Яворницький» [1, с. 32].

У Д.І. Яворницького натрапляємо на індивідуально-авторські номінації адресатів. Наприклад, в одному з листів до Я.П. Новицького він звертається до нього «Ну, здоров, *нюхарю!*» [1, с. 157]. У листі йдеться про публікацію Я.П. Новицьким українського фольклору, в якій автор описує, зокрема, процес запалювання люльки – звідси й таке найменування адресата. Шляхом трансформації власних назв Мордовцев та Білиловський утворені називання «*дідусь Мордовець*», «*Білило Кесар*».

Отже, форми звертання та прощання набувають індивідуалізованого характеру. У кваліфікації адресата перевага надається особистому ставленню мовця до адресата. У листах, зокрема привітальних та прощальних формулах, виявляється індивідуальний стиль письменника, бо написання листа для Д.І. Яворницького – творчий процес. У кожній конкретній ситуації мовленнєвий акт відображає особисті думки, настанови, емоції автора.

На зміст епістолярного тексту значно впливає психологічний стан дописувача, його настрої, обставини, у яких пишеться лист. Це також відповідно позначається і на виборі мовних засобів. Автор часто вживає стилістично забарвлену лексику, яка є характеризатором його

емоційного стану або його ставлення до предмета обговорення. Використання розмовної лексики надає висловленню експресивності. Привертає увагу часте вживання Д.І. Яворницьким просторічних слів на позначення процесів словотворчості – усної й писемної: «*намалював листа*» [1, с. 35]; «*дещо шкрябаю*» [1, с. 36]; «*помаленьку шкрябаю оповідання «За чужий гріх»*» [1, с. 54], «*черкніть мені хоч два-три слова*» [1, с. 88]; «*лекцію оддубасив*» [1, с. 139]; «*мабуть, таки удеру «статью» «Запорожці в поезії Шевченка»*» [1, с. 134]; «*гавкну в «Новости» слів п'ять-десять*» [1, с. 19]; «*Хоч би статью яку-небудь надряпати*» [1, с. 136].

На позначення процесу творчості – словесної чи художньої – Д.І. Яворницький також уживає вислів «*передавати на полотні (папері) думки*» або перифраз «*працювати пером*»: «*проклята хвороба не дає міні вивести їх [художні образи] на папір*» [1, с. 256], «*Последня праця вже давно у мене на умі, та ніяк на бумагу я її не заведу*» [1, с. 134], «*Уже з 1883 року я працюю пером і не раз за це времня не помислив о користі за свою працю*» [1, с. 182].

Вживання слів *компонувати, лаштувати, вліпити, укинути, видряпати* на позначення процесу створення і видання журналів викликає асоціації із фізичною роботою: «*От тут я тобі і скомпоную що-небудь таке за-для твоєї «Складки»*». *Утну я тобі помосковські, – уже вибачай за те, а ти переведи на українську річ*» [1, с. 19], «*Якби ж мені час, то я б Вам ще дечого видряпав із своїх записних книжечок*» [1, с. 188], «*Як що Ви будете лаштувати новий який збірник, то я радий буду і від себе дещо укинути туди, або з прози, або з поезії*» [1, с. 52].

У наведених далі прикладах дієслова *гукнути, тюкнути* мають конотативне значення «привернути увагу», «дати про себе знати», «звернутись»: «*А гукни, голубчику мій, там по Петрограду між земляками*» [1, с. 27]; «*...вчитавши книжку, тюкніть, спасибі Вам, про неї у яку-небудь часопис*» [1, с. 48].

У листах Д.І. Яворницького знаходимо значну кількість дієслів на позначення руху в просторі: *заятати, дременути, чвалати, чимчикувати, соватись, тягатись*. Дієслівні об'єднання із семою «рухатись» утворюють синонімічний ряд. Дієслівна синоніміка є функціонально вагомою, охоплює лексеми як загальномовного характеру, так і контекстуальні: «*...як тільки я скінчу того курсу лічіння, то зараз же чухну через Катеринодар ... до Мелітополя чавункою*» [1, с. 19]; «*Потім того ударюсь на Великий Луг, а з Великого Лугу на Микитіно*» [1, с. 19]; «*... думка у неділю, у 8 ч. 44 м., черконуть із Єссентуків на Кислі Води*» [1, с. 139]; «*... заграв би я у своє любе та гарне Запорожжє*» [1, с. 166]. Вирази, що позначають особливості пересування людини у просторі, передають її внутрішній психологічний і фізичний стан («*А ще, будь ласка, збігайте до нашої і вкупі моєї куми Лідії Михайлівни*

Єршевської і скажіть їй, що сьомого числа я **не здолаю втікати на пороги**» [1, с. 250], «**Коли так, то буду шукати торбу на плечі і тоді гайда по світу**» [1, с. 196]). Уміле використання синонімії засвідчує своєрідність образного сприймання явищ дійсності.

У своїх листах Д.І. Яворницький добирає синоніми з просторічної лексики: «**Це моя любійша пісня, і тепер Марко Лукич (це бо то пан Кропивницький) тільки й зна, що **нарізує її міні****» [1, с. 156], «**Що за лиха година **закашлялась на мене****» [1, с. 169]. Вони виступають інтенсифікаторами дії й підсилюють експресивність висловлення. Таку ж функцію виконують і просторічні лексеми із афіксами, які виступають актуалізаторами значення: **чимчикнуть, черконуть, оддубасив, нарізує**.

Листи Д.І. Яворницького відзначаються багатством емоційно-оцінних засобів. Це зменшено-пестливі форми (**братик, козаченько, голубчик, голубонько, сивесенький, возлюблений, преславний**), які свідчать про ліризм, сентиментальність автора, а також лексика з оцінним значенням.

Особливу увагу привертає лексика, яку Д.І. Яворницький використовує для вираження емоційних відтінків в оцінці людей: «**чудесна і чесна людина**» [1, с. 25], «**немудра по мозку людина, але **щирий і добрий чоловік****» [1, с. 29], «**людина була **славна, чесна, непитуща****» [1, с. 30], «**дуже люб'язний і дуже **палкий чоловік****» [1, с. 36], «**звіряка в чоловічому тілі**» [1, с. 24], «**я ту **гадюку** давно знаю**» [1, с. 27], «... великий **негодяй і сукин син**» [1, с. 26], «**та були вже й тоді **люди**, що шепотили проти мене **гадюками****» [1, с. 185], «**сиди в Москві та вчи на свою голову **кацапську молодняк****» [1, с. 55]. Така лексика відображає характер мислення автора, його морально-етичні орієнтири. Причини функціонування лексики зниженої оцінки слід шукати в факторах екстралінгвальних. До таких відносимо, наприклад, проблеми, пов'язані із захистом дисертації («... **ніяк не беру до себе московських **сракочосів**: то тому **гаспиду** ніколи, то тому **іродові** нема часу**» [1, с. 27], «... у тих **проклятих **сракочосів**** все **ніяк не знайдеться слободного часу, щоб зібратись та вислухати бідолаху запорожця, забравшись в **вонючу** Москву між **душегубів і живодьорів**. Я к цим **паскудам** не причисляю тільки **Хведора Корша**» [1, с. 27]), з роботою в музеї («**У мене в музеї сидить одна **погань**, із Києва, **паскудна баба** Скриленко, ...і я **ніяким робом не можу одірвати од себе цієї **гадюки**** і розчавити її своєю ногою» [1, с. 42]), з видавничою діяльністю («**І тепер цей, **анахтемський** **Майдачевський**, уже кілька років, і сам не друкує і другим не дає друкувати того коштовного матеріалу. Кілька разів **обицав мені дати, та так і не дав, **проклятий чоловік****. Така **уредна падлюка!****» [1, с. 56]. Уживання в одному мікроконтексті кількох лексем негативної оцінки підсилює емоційність вислову.****

Неодноразово в листах натрапляємо на назву «**Петроболотськ**» замість *Петербург*. Автор трансформує назву, замінюючи в другій її частині возвишене *град* на стилістично знижене *болотськ* для вираження свого неприязного ставлення: «**Як скінчу я третій том, то **думаю пробігти і в **Петроболотськ******» [1, с. 23]; «**я **ніяк не можу вихопитись із **смердючої** Москви до твого **Петроболотська******» [1, с. 34].

В образній реалізації слова знайшов своє відображення особистий життєвий досвід Д.І. Яворницького – захоплення історією козацтва, робота в архівах: «**я тепер забравсь в **Архив иностранных дел**, звідкіля мене ні якими силами не витягнеш, аж поки я добре не **ун'юсь архівним пилом****» [1, с. 28]; «**тепер уже нескоро обернусь до живих, а все буду **вести бесіду з **покойниками******» [1, с. 29]; «**Так що тепер сиди собі, козаче, і підурочуй **реформы**, поки не скажеш: **«гоц!»****» [1, с. 137].

Іронічно-жартівливого забарвлення наведеному далі висловленню надає комбінування в одному контексті просторічної лексики різних тематичних груп (назви частин тіла людини, назви дій, означення з негативним забарвленням), вживання назви давньогрецького бога лікування в переносному значенні, залучення до контексту фразеологічної одиниці *лупе пенензи*: «**Мене от-тут **прокляті ескулапи** прямо таки замучили: **той **деретця** у **горлянку**, той **залазе** у **пузо**, той **тре **кендюха****, той **просолоє мене у ваннах, та за все ж те кожний **лупе пенензи**, як **нечестиві **ляхи**** кажуть****» [1, с. 137].**

Отже, розмовно-просторічна лексика в листах Д.І. Яворницького не позбавлена образності й виразності, це один із стилістичних засобів підсилення експресії, емоційного впливу на читача (адресата), загострення його сприйняття. Вона також є одним з важливих засобів реалістичного зображення дійсності.

У листах Д.І. Яворницького фіксуємо також перифрастичне вживання мовних одиниць: «**я я почув, як балакає по-українськи **Бондарчук** (на **Бузі-річці**), **Ганько** у **Полтавщині** та хоч би і **твоя милість**...» [1, с. 19], «**Дякую Вам за **Вашу **Зорю****» і **прошу цитати мене в числі **Ваших **робітників пера і слова******» [1, с. 187], «**Богу **душу** **оддав****» [1, с. 20], «... я **запевне ще торік **«простер би нозі на **предківському лозі******» [1, с. 195], «**якщо **Бог** **покличе його до себе, то місце упокоєння так близько****» [1, с. 62].****

У листах Д.І. Яворницького знаходимо чимало фразеологічних одиниць, які стосуються віри в Бога. У фразеологізмах із компонентом *Бог*, вжитих Д.І. Яворницьким, закріплені історико-етнографічні погляди на зв'язок людини з навколишнім світом: «**не вихожу на **світ божий****» [1, с. 131], «**мене не **випускають на **світ божий******» [1, с. 195]. У розумінні Д.І. Яворницького Бог – це найвища сила, від якої залежить доля людини, це найвища цінність: «**я тобі **вірю, як **Богові******» [1, с. 43].

«Михайло Йванович, хвалити Бога, живий і здоровий» [1, с. 62].

Д.І. Яворницький послуговується також цитатами з Біблії. Вони мають морально-етичну спрямованість і є своєрідною формою підтримки, засобом стабілізації внутрішнього стану людини. Наприклад, у листі до Б.Д. Грінченка Д.І. Яворницький обіцяє тому написати листа до генерала А.Я. Таля, просячи милості за нього і його дружину: *«А проте, як що хочете, то я знов напишу йому, пам'ятаючи слово Боже, що хто стука, тому відчиняють, і хто просе, тому дають»* [1, с. 53]. Для самопідтримки вживає автор слова *«Простим их: «Не видят бо, что творят»* [1, с. 113] у листі до Г.І. Маркевича, де з гіркотою розповідає про те, що його звинуватили в сепаратизмі. Яскравою особливістю мовотворчості Д.І. Яворницького є вживання в листах побажання *«Дай, Боже, Вам лебединий вік, а журавлиний крик!»* [1, с. 131]. Автор сам же й пояснює значення цього виразу: *«Лебеді живуть по 300 років, а журавлі високо, високо підіймаються в небо і весело відтіля курличуть на всю округу»* [1, с. 203]. В іншому листі він пояснює походження виразу: *«Так говорили запорожцы, когда приветствовали нового своего кошевого атамана, желая ему жить 300 лет, как живут лебеди, и весело кричат, как кричат журавли в далёком небе. Так я Вам от чистоты*

*моего сердца скажу, чтобы Вы много лет жили с весёлыми и радостными мыслями и выражали Ваши светлые мысли на полотне художественной кистью»* [1, с. 198].

Таким чином, дослідження епістолярних текстів Д.І. Яворницького дає підставу зробити висновок, що його індивідуально-мовна картина світу постає у листах як певна світоглядна система, як відображення великого світу відчуттів та переживань автора, його життєвого і морального досвіду. Фрагмент мовної картини світу письменника, представлений в епістолярних текстах, формують такі загальномовні засоби:

- 1) форми вираження етикету, які набувають індивідуалізованого характеру;
- 2) індивідуально-авторські номінації адресатів;
- 3) лексико-фразеологічні засоби – стилістично забарвлена лексика, емоційно-оцінні засоби мови, біблеїзми.

Вживані Д.І. Яворницьким лексико-фразеологічні одиниці виконують важливі стилістичні функції і є потужними чинниками формування ідіостилю.

Результати нашого дослідження, висвітлені в цій статті, показують необхідність подальшого, більш детального вивчення усього масиву створених Д.І. Яворницьким текстів для відтворення цілісної мовної картини світу видатного українського ученого.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип. 4: Листи Д.І. Яворницького до діячів науки і культури. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2005. – 500 с.
2. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 23-35.
3. Ленець К. «Друже мій єдиний!..» (Початкова формула-звертання у листах Т. Шевченка) // Урок української. – 2003. – № 8-9. – С. 31-32.
4. Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А. Серебренников, Е.С. Кудряшова, В.И. Постовалова и др. – М.: Наука, 1988. – С. 8-70.
5. Радзівєвська Т.В. Текст як засіб комунікації. – К.: Наукова думка, 1998. – 194 с.